

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: V. GRÜNTAL, J. JÕGEVER, A.
JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, J. LUIGA,
W. REIMAN, J. TÖNISSON

KUUES AASTAKAIK

1911

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Eesti keele rõhu ja häälikute painumise vahekorrast.

H. Pöld.

Nagu see kõigil Eesti kirjakeele tarvitajatel teada peaks olema, on M. Weske see, kes meie keele häälte loomuse kõige esiti ära tundis ja seda oma väitekirjades¹⁾ teaduse ilmale ära seletas. Tema tegi selgeks, et kõigil meie keele häälikutel kolm pikkuse ehk kõvaduse järku on, ja näitas, missuguses vahekorras sõnade kõvad ja nõrgad sisemised muuted seisavad. Weskest saadik on Eesti keele häälejärkude ehk häälestmete seadus selle keele grammatika põhjusseaduseks ja nurgakiviks saanud, mille peale terve keeleõpetus üles ehitada tuleb. Selle seaduse kõige põhjalikuma seletuse leiame meie Dr. Weske eestikeelses teaduslikus töös „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuseviis, Tartus 1879“. — Kui ka mõni teine eestlane enne Wesket ehk temaga ühel ajal peaks Eesti keele häälte järkude vahesid täielikult tähele pannud ja õieti ära tundnud olema, nagu seda mõnelpool tõendatakse, siis ei kitsenda see Dr. Weske tähtsust, ja selle keeleseaduse ülesleidmise auu jääb teaduse ilmas üksi temale, sest et tema asja kõige enne on ilmutanud. Weske peab ka ise ennast nimetatud keeleseaduse ülesleidjaks.²⁾

Muidugi oli ka enne Wesket sõnade kõva ja nõrga sise-mise muute vahet tähele pandud, kuid mitte nii täielikult ja mitte kõigis sõnades, kus ta olemas on. Häälte kolme astet ehk järku oli ainult mõnes häälikus ära nähtud, nagu p, t, k ja s häälikus; teiste häälikute astmed olid kõrvadele veel kuulmata jäänud. Selle tõttu ei saadud ka veel uue kirjaviisi tar-

1) Vaata M. Weske, „Untersuchungen zur vergleichenden Grammatik des finnischen Sprachstammes“, Leipzig 1873 ja Dr. M. Weske, Ueber die historische Entwicklung der finnischen Sprachen j. n. e. Antrittsvorlesung. Dorpat, 1875.

2) Vaata tema „Ueber die historische Entwicklung j. n. e. Verhandlungen der Gel. Estn. Ges., lhk. 22.

vitamisele võtmisel õigekirjutusega õigele järjele. Vana kirja-
viisi mehed ei saanud häälte kahegi astme vahel, mis ometi
võõrale kõrvalegi küllalt kuuldav peaks olema, õiget vahet teha.
Võtame meie ühe vanematest Eesti grammatikatest käsile, siis
peame ainult imestama, kui vähe võõras kõrv Eesti häälte vahe-
sid välja kuuleb. Nii seletab näituseks Eberhard Guts-
leff oma Eesti keele õpetuses „Kurzgefasste Anweisung zur
Ehstnischen Sprache, Halle 1732“, ¹⁾ et peale *p*, *t*, *k* häälikute
ainult *n* vahest nõrgemine, vahest kõvemine välja räägitakse, ja
et viimasel korral *n*-le väikene kriips peale tõmmatakse; nii
saavat vahet teha sõnade vahel nagu: *kanna* (praeguses kirja-
viisis: *kana*) ja *kanna* (pr. k.: *kanna*), *linna* (pr. k.: *lina*)
ja *linna* (pr. k. *linna*). Niisugustes sõnades nagu *murre* ja
murre, *kalad* ja *kallad* (= walad), *kali* ja *kalli* ei leia Guts-
leff hääleliselt mingisugust vahet; nad kõlavad temale kõik ühe-
suguselt, on „gleichlautend“, ja kirjutatakse ka sellepärast ühe-
suguselt: *murre*, *kallad*, *kalli*. Ainult tähenduse vahetegemiseks
annab ta nõuu teisi sõnu rõhu märgiga, teisi ilma selleta kirju-
tada, nagu:

murre der Dialect	murre die Sorge
kallad du giessest	kallad die Fische
kalli des Teuren	kalli Dünnbier.

Neid näitusi lugedes näib, nagu oleks Gutsleff siin ka
häälte vahesid kuulnud, kuid sellest nähtavalt häälelisest vahetege-
misest hoolimata kinnitab ta teises kohas: „die liquidae l, m,
n, r, werden nicht so scharf ausgesprochen, dass der accent
gleichsam lang darauf zu fallen scheine (sula hääli l, m, n, r
ei räägita nii kõvaste välja, et rõhk nagu pikemalt nende peale
langeks)“ ²⁾. Isegi g ja k kohta ütleb ta, et neil kõlaliselte sage-
daste sugugi vahet ei olla: *kō i g u t a n* ehk *kō i k u t a n* olla üks.

Gutsleffi ja temaaegsete teiste keeletundjate seisukohalt
ei ole häälelastmete vahel vahetegemise meie kirjaviisis ka
saja aasta pärast veel mitte edasi mindud, ehk küll Otto
Wilhelm Masing juba kõvaste nõudma hakkas, et häälikute
kõvema ja nõrgema hääletamise vahel kirjas peab vahet teh-
tama. Nagu tema häälikute *ö* ja *õ* vahe õieti ära tundis ja
tungivalt uue tähe *õ* tarvitamisele võtmist nõudis, nii ei jäänud
tema Eesti kõrvadele ka emakeele teiste häälikute iseloom mitte
kuulmata. Oma raamatukeses „Vorschläge zur Verbesserung
der Ehstnischen Schrift. Dorpat 1820“, mille ta õpetatud Eesti

1) Teisi vanemaid grammatikaid ei olnud mul selle kirjutuse juures
käepärast.

2) Vaata E. Gutsleff, ül. n. kirjut., lhk. 4, 5 ja 2.

Seltsidele Tartus ja Kuresaares pühendas ja milles ta muude õigekirjutuseliste ettepanekute hulgas pikema seletuse õ-tähest annab, ütleb ta kaashäälikute ehk konsonantide kõvema ja nõrgema väljarääkimise kohta (lhk. 9): „die Verdoppelung der Consonanten, wie dieselbe nach den jetzt bestehenden orthographischen Regeln angenommen worden, ist in der That etwas sehr Störendes, zu einer unrichtigen Aussprache und zu Missverständnissen Führendes (kaashäälikute kahekordne kirjutamine, nagu see praeguste õigekirjutuse reeglite järele tarvitusele on võetud, on tõeste midagi, mis väga takistab ja võõriti väljarääkimisele ja võõriti arusaamisele viib“). Edasi leiab ta, et see täieste võõriti on, kui algussilbi järele, mis mitte pikk ei ole, ei ka iseäralist rõhku ei kanna (weder lang ist, noch den Ton hat), tähed kahekordselt kirjutatakse. See võivat mitte-eestlast (Nicht-Esten) võõriti ja kahemõttelisele (Zweideutigkeiten veranlassenden) väljarääkimisele awateleda; isegi rahvaliiget (den Nationalen) võivat see lugemises segada, nagu seda külakoolmeistrite kaebtused, kes lugema peavad õpetama, küllalt näidanud olla. Näituseks seab Masing suure hulga sõnu teine teise kõrva, millest teised rõhuga, teised ilma rõhuta olevat, aga ühte viisi kirjutatakse, nagu (lhk. 10 ja 11):

kalla der Fisch (kala)	kalla giesse
võlla der Schuld (võla)	võlla an den Galgen
sulle der Feder (sule)	sulle dir j. n. e. ka
kotti des Sackes, gen. (koti)	kotti in den Sack, ingr.

Niisugune väga eksitav kirjutuse viga nõudvat tingimata parandust. Seda olevat ka kerge teha, kui kaashäälikute ilmaasjata kahekordne kirjutamine rõhuta sõnades ära jäävat ja kahe silbi vahelist kaashäälikut lühikese ja rõhuta silbi järele Läti keelest laenatud risti läbitõmmatud (virgulirt) tähtedega ära tähendatavat, nimelt: $\bar{l}$, $\bar{m}$, $\bar{n}$, $\bar{r}$, $\bar{f}$, $\bar{t}$. Nii peaks siis kirjutama (lhk. 14) kas:

ka $\bar{l}$ a ehk ka $\bar{l}$ ta der fi $\bar{s}$ ch (ka $\bar{l}$ la oleks gie $\bar{s}$ e)
 va $\bar{r}$ as ehk va $\bar{r}$ ras der Dieb (va $\bar{r}$ ras oleks der Spie $\bar{f}$)
 ko $\bar{t}$ i ehk ko $\bar{t}$ fi des Sa $\bar{c}$ kes (ko $\bar{t}$ fi oleks in den Sa $\bar{c}$) j. t.

Ettepanekut, et omastava ja sisseütleva vahel kirjas rõhumärgi läbi vahet tehtaks, mis mõne aasta eest olevat kuuldavale tulnud, nimetab Masing õigeks ja lisab omalt poolt juure, et kriipsuga tähtede tarvitusele võtmisega rõhumärkisid ainult üksikutes sõnades tarvis tulevat, nagu (lhk. 15): metsa des Waldes ja métsa in den Wald; kõrtsi des Kruges ja kõrtsi in den Krug j. n. e.

Neid O. W. Masingi harutusi lugedes tunneme ära, et siit Eesti keele häälte õieti arusaamise hakatust tuleb otsida.

Tema põhjused kaashäälikute kõvaduse äratähendamisel pääsid ka võidule, ehk küll teisel näol, kui uus kirjaviis tarvitusel võeti. Siin hakati lühikese täishäälikuga silpide järele ühekordsid kaashäälikuid tarvitama, aga ilma risti kriipsuta. Eesti häälikute astmeline muutus ühedes ja neissamus sõnus tuli nüüd juba kaunis selgeste nähtavale, aga mitte igalpool. Häälikute kolmeastmeline pikkus ja kõvadus jäi veel tumeduse kätte alla. Kui aastal 1846 Ma-rahwa kalender esimest korda uues kirjaviisis trükiti ja suures hulgas sõnavormides kahekordsed tähed välja jäeti, jäeti nad ka mitmeti sealt välja, kus nad oleksid pidanud paigale jääma. Nii kirjutati: *k u k u s , r i k a i d , s i n a t õ t a d j . t .* Ka Kalevipoja esimeses trükis, mida 1857 alustati, tulevad needsamad vead nähtavale; seal kirjutab Kreuzwald: *r ü p e s s a , h ü p a m a i e , r i k a m , k o k u j . n . e .*

Mõne hääliku kolmat järku aga oli juba enne uue kirjaviisi ilmumist kuulma hakatud. Seda oli Dr. F. F ä h l m a n n i Eesti kõrv tähele pannud. Veel vana kirjaviisi tarvitades katkus ta *s* hääle vahet kõvades ja nõrkades sõnavormides ära tähendada ja kirjutab näituseks: (selle) *v a r s a* ja (seda) *v a r s s a*, (selle) *a s j a* ja (neid) *a s s j u*. Ka näis temal häälikute kõvaduse vahe *k*, *p*, *t* häälte juures kõrva kostma, ja ta püüdis omastava (genet.) ning osastava (partit. ehk infinit.) käände ja käskiva kõneviisi (imperat.) ning määrosastava (infinit.) väljaraakimise vahel selle läbi vahet teha, et ta kõvema vormi teise silbi täishääliku peale rõhumärgi tegi, näit. *k u k k e* (= *k u k e*) ja *k u k k e* (= *k u k k e*), *t a p p a* (= *t a p a*) ja *t a p p ä* (= *t a p p a*).¹⁾

Et nende vormide vahel vahet tuleb teha, oli õige, kuid Dr. Fählmanni rõhumärgi tähendus jääb tumedaks, sest et ta seda märki mitte rõhuga silbi enese peale ei taha paigutada, vaid sellele järgneva silbi peale, mille peal hääli iseäranis ei peata.

Selgemat vahet kõvade ja nõrkade sõnavormide vahel, kui kõik endised keelemehed teinud olid, tegi meie keele tähtsam grammatika kirjutaja E. A h r e n s , kelle grammatika 2. trükk aastal 1853 uues kirjaviisis ilmus. Ta ei räägi küll veel mitte kolmest häälte astmest ja ei tunne neid ka vist mitte, aga tema keeleõpetuse põhjal võib praegust kirjakeelt õieti kirjutama õppida. *K. t.* ja *p.* häälte kõva ja nõrga astme vahet on tal selge, ja neis hääldes toob ka praegune kirjaviis häälte astmete vahet üksi silmale nähtavale.

Täielikku vahet kõvade ja nõrkade sõnavormide vahel kuuleb Dr. F. W i e d e m a n n . Kuid tema seletuse järele ei

1) Vaata Dr. Fählmann, Ueber die Declination der estnischen Nomina. 1844.

ole mitte häälte pikkus ehk kõvadus kõva ja nõrga sõnavormi vahetegija, vaid rõhk. See olla rõhu mõju, kui sõna ühes vormis tüvehäälikud kõvemine kuuldavale tulevad kui teises. Kuna Eesti keeles pearõhk alati tüve esimese silbi peale langeb, tulla vahet teha raske ja kerge pearõhu vahel. Esimese mõjul tulevat tüvehäälikud kõvemine kuuldavale kui teise mõjul. Nii seab Dr. Wiedemann näituseks raske ja kerge pearõhuga vormid kõrvu ja leiab seal üksi rõhu vahet. Võrreldagu vormisid nagu :

mõista verstehen (määrosastav) ja mõista verstehe (käskiv kõn.)

taevas im Himmel (seesütl.) ja taevass der Himmel (nimetav) linna in die Stadt (sisseütl.) ja linna der Stadt (omastav) laima tadele (käskiv kõn.) ja laima-ta tadeln (määrus.) j. n. e. ¹⁾

Esimesed on raske, teised kerge pearõhuga sõnavormid. Rõhu mõjul sündivat ka paljudes sõnades häälikute muutumine ehk painumine (mutation). Painumise alla ei käi aga Dr. Wiedemanni järele mitte rohkem häälikuid kui Ahrensilgi, see on nimelt k, t, p, s hääled ja nende ühendused (hk, ht, sk, rk, rp, br ja teised).

Dr. Wiedemanni seletus rõhu mõju kohta on minu arvates väga tähtis. Nagu allpool näha saame, juhatab ta meid sõnade painumise õige seletuse radadele. See oli siis omast kohast õige ettepanek, mis Hurt Dr. Wiedemanni peale toetades 1873 aastal Eesti Kirjameeste Seltsi koosolekul tegi, — kui Dr. M. Weske sõna sisemiste muudete vahekorras kõneles ja häälikute mitmekordset kirjutamist soovitas, — et kõva ja nõrga sisemise muute ehk — praeguse aja grammatika keeles öeldud — kõva ja nõrga sõnainde vahel rõhumärgiga vahet võiks teha. See märk tuleks igale sõnale peale teha, millel raske pearõhk on. Nii tuleks näituseks Hurti järele kirjutada: Laps läks kärja — aga: karjalaps on karjas; anna armu — aga: armualune. ²⁾

Õigust ütelda, oleks Hurti soovitatud vahetegemine rõhumärgi abil Eesti keele õiget lugemist palju kergendanud. Järjekindlalt oleks Hurt aga ka pidanud siin ette panema, et ka k, t, p kahekordne kirjutamine, s. o. nende häälikute kolmanda kõvaduse astme äratähendamine maha peaks jääma ja selle aset üksi rõhumärk täitma. Oleks pidanud siis kirjutatama: jõkke asemel jõeke, rikka asemel rika, tappa asemel

1) F. J. Wiedemann, „Gramm. der estn. Sprache. St. Petersburg 1875. § 51. S. 135.

2) Vaata E. K. S-i Aastaraamat 1873, lk. 80, 81.

tà p a, nagu: laéva, juure, métsa j. n. e. Seda Hurti sõna sisemise muute kõvaduse tähendamise viisi peab aga puudulikuks tunnistama, sest et kõva sisemise muutega sõnades mitte üksi raskem rõhk sõna peal ei ole, vaid et ka tüve häälikud kõvenenud on, mida rõhumärk mitte ei näita.

Sel põhjal oli siis Dr. Weskel õigus nõuda, et sõna sisemiste häälte raskust tähtedega peab ära tähendama. Kõigil Eesti keele häälikutel, olgu nad täis- ehk kaashäälikud, on oma kolm pikkuse ehk kõvaduse järku ja neid järkusid saab ka praeguse tähestikuga ära tähendada, kui meie tähtede kahekordse kirjutamise kõrval ka kolmekordsele kirjutamisele maad anname ja tagasi ei kohku vormide eest nagu: (istu) s a a a n i, (anna) v i i i n a, (kaks) k o e e r a, (poo) v ö l l l a, (lähem) l i n n n a j. n. e. Ka märkide tarvitusele võtmise poolt on Weske, sest et siis tähtede hunnikusse ajamist tarvis ei ole ja kiri mitte liiga pikaks ja tüütavaks ei lähe; aga ta ei soovita mitte rõhumärki, vaid pikkuse märkisid, nagu neid ka teistes keeltes tarvitusel on. Nii võiks kirjutada: s a d a (meest), s a a d a (kiri), (ma tahan) s a a d a, ehk: s a d a, s a d a ja s a d a¹⁾.

Dr. Weske kavastik on järjekindel. Tal on aga see viga, et ta kirjutamise kas pikaks venitab ehk kriipsude ja märkide tegemisega aega raiskab. Teaduslikkudes raamatutes võib ju teda tarvitada, aga igapäevase keele jaoks ei kõlba ta mitte.

Pärast Dr. Wesket on veel mitmed ettepanekuid teinud, kuidas Eesti keele kirjas häälikute kolme järku ära tähendada. Otsusele ei ole jõutud. Ja õieti on uue kirjutuse viisi loomisega ilmaasjata aega viidetud. Kui meie sõna sisemisi muutusi, mida meie kõrv kuuleb, kirjas ära tahaksime tähendada, siis peaksime küll Hurti ja Weske ettepanekud mõlemad vastu võtma, sest kõva ja nõrga sisemise muute vahe ei tule tõeste mitte üksi häälikute kõvenemisest ehk nõrgenemisest, vaid ka rõhu raskusest. Õieti on sõnarõhk häälikute painutaja. — Kui selle üle Soome-Ugri keeleteaduses kaua vaielust on olnud, kumb nähtus kummast tulnud, kas läheb rõhk raskemaks häälte kõvenemise mõjul, või kõvenevad hääled rõhu raskuse mõjul, siis on viimasel ajal väide võidule pääsnud, et häälte muutumine rõhu muutumise tagajärg on. — Et kirjaviisi luua, kus kõik häälte peensused silmale nähtavad oleksid, läheks meil palju märkisid tarvis ja neid tuleks veel juure otsida, sest et meie häälikutes peale rõhuraskuse ja painumise veel teisi muutusi ette tuleb, nagu näit.

1) Vaata Eesti keele healte õpetus jne.

peenendus (dilutio, Mouillierung). Häälte kõvaduse astmed tulevad ju meie praeguses kirjaviisis enam ehk vähem nähtavale ja sõna paik aitab lauses alati sõnale õiget rõhku anda. Operaamatutes mitte-eestlastele võib ju häälikute kõvadust ära tähendada, aga eestlastele enestele ei lähe seda harilikus kirjas mitte tarvis. Sellepärast tahame julgeste oma kirjaviisi juure jääda ja teda ainult mõnest kohast järjekindlamaks teha. Pea-asjaks jääb ju ikka see, et meie oma keelt õieti tunneme ja teda selles kujus, mis tal praegu on, õieti tarvitame. On meil rõhu ja painutamise seadused selged, siis ei tee meile õige kirjutamine ja õige rääkimine mitte enam raskusi. Nende seaduste tundmises peitub terve Eesti keele õige tundmise saladus.

Katsume siis lähemalt vaadata, missuguses vahekorras Eesti keele rõhk ja häälikute painumine on. Seks peame kõigepealt natukene keele ajaloo valda astuma.

* * *

Meie teame seda, et meie sõnavormid, nagu nad praegu meie silmade ees seisavad, mitte ikka niisugused ei ole olnud, vaid et nad niisugusteks aja jooksul on saanud. Selle näo muutuse kohta on Eesti keele sõnade rõhul oma jagu ütlemist olnud.

Eesti keele kõlaline loomus nõuab, et kõnes rõhuga ja rõhuta silbid vaheldaksid. Sellepärast on mitmesilbistes sõnades mitu rõhku. Näituseks on sõnal avatelemine 1., 3. ja 5. silbi peal rõhk: à - va - tè - le - mi - ne. Sellepärast voolab ka Eesti rahva luule alatasa kahesilbiste trohhäuste värsimõodus:

Millal | måksan | mèmme | vaèva
 Hèa | èma | piima | vaèva
 Kàhel | kàel | kànde | mise.

Sellesama seaduse põhjal võivad muidu raske rõhuga sõnad kõne ühenduses oma rõhu kaotada, näit.; too mul' | suu täis | vett.

Üksikuid sõnu rõhu järele liikidesse jagama hakates leiame, et Eesti keeles väga palju sõnu olemas on, mis silma nähtavalt ülevalpool ettetoodud rõhuseaduse järele käivad. Niisugused on näituseks:

a) kahesilbised sõnad, nagu: isa, kàna, mine, mina, tulla jne.

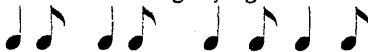
b) neljasilbised sõnad, nagu: inimène, õppijàte, pime-dàte jne.

d) kuuesilbised sõnad, nagu; ävatelemine, säjatelemäta jne. Ka kolme- ja viiesilbiseid vormisid leiame, mis selle rõhukavastiku alla hakkavad, kuigi kolmanda ja viienda silbi rõhk siin vähem kuuldavale tuleb kui nelja- ja kuuesilbistes sõnades. Näituseks: pimedä, loogalè, inimèselè jne.

Kõiki Eesti sõnu ei saa aga sellesse rõhukavastikusse nähtavaste mitte mahutada. Suurel hulgal sõnadel leiame esimese silbi rõhule järgneva rõhu juba teisel silbil. Näit.: usklik, eestlane, aukline jne. Sellegipärast käivad ka need sõnad selle sama seaduse alla. Vormide kõrval, nagu: usklik, eestlane, aukline jne. võime sama tähendusega vormisid usuulik, eestilane, auguline jne. leida ehk sünnitada. Ehk meie võrdleme sõnu, nagu korriline, esimene, vaimuline, sõnadega, nagu kartlik, keskmine, vaimline j. t. Rõhu poolest ei ole mõlema liigi sõnadel mitte ainult see vahe, et teistel teine silp rõhuta, teistel seesama silp rõhuga on, vaid kummalgi rühmal on ka esimese silbi rõhu poolest vahe vahel. Sõnades kartlik, keskmine, vaimline on esimese silbi rõhk palju kõvem kui sõnades korriline, esimene, vaimuline. Sõnu eestlane ja eestilane, usklik ja usuulik, aukline ja auguline teine teise kõrvale seades kuuleme, et peale rõhu ka esimese silbi häälte pikkuses ja kõvaduses vahet on. Oletame, et sõna eestlane sõnast eestilane on sündinud — ja seda tõendab meile keele ajalugu —, siis näeme, et siin sõna lühenedes esimese silbi rõhk raskemaks ja hääled pikemaks on läinud ja peale selle sõna järgmine rõhk esimesele rõhule on lähenenud. Nimetame meie esimese silbi rõhku sõnarõhuks ehk pearõhuks, siis võime öelda, et see igas sõnas mitte ühesugune ei ole. Ühel osal Eesti sõnadel on kerge, teisel — raske pearõhk. Ka näeme siin juba, et raske rõhk nende sõnade esimesel silbil on, mille järgmine rõhk või kaasrõhk teisel silbil seisab ja mis häälte arvu poolest lühenenud on. See vahekord tuleb hästi nähtavale sõnades, milledest kahesugused vormid tarvitusel, nagu sõnast üliõplane ja üliõpilane. Siin on vormis õplane pearõhk palju raskem kui vormis õpilane. Hääle nagu peatab esimeses vormis silbi õp peal niisama kaua kui teises sõnas sõna terve esimese osa õpi peal. Ka on sõna-osas õp häälik p palju kõvem kui sõna-osas õpi. Väljarääkimisel läheb siis mõlemas vormis peaaegu ühte palju aega seni, kui hääle kaasrõhuni jõuab. Kui meie seda nootides ära tähendada tahame ja silbi õp pikkust sõnas

õplane punkteeritud veerand noodiga mõõdame, siis on sõnaosa õpi pikkus sõnas õpilane: , s. t. niisama pikk. Eesti rõhukava nootidega järgmiselt ära tähendades:

Millal maksan memme vaeva

leiame, et sõna õpilane kava on, kuna õplase kava nootides oleks. — Seadus, mis looduseeaduses maksab, et looduses ükski jõud kaduma ei lähe, vaid ainult muutub, tuleb ka siin nähtavale. Hääle jõud, mis sõnaosa õpi väljarääkimise peale ära kulub, kulub ka sõnaosa õp väljarääkimise peale ära, kuigi vähe teisel näol. Vabakssaanud hääle jõud teeb sõnaosa õp rõhu valjumaks ja ühtlasi hääliku p kõvemaks. Mis sõna pikkusest kaduma on läinud, on sõna rõhus juure tulnud. Seesama vahetõde kõlab meile kõrvu, kui meie sõnu, mis küll ühest tüvest pärit ei ole, millest aga teised sõna õpilane, teised sõna õplane rõhukava järele käivad, nagu näit. korralik, esimene, vaimuline ja kartlik, keskmine, vaimuline. Esimesed on ühe silbi poolest pikemad, aga pearõhu ja esimese silbi häälikute poolest nõrgemad, teised silbi poolest lühemad, aga raskema pearõhuga ja kõvade esimese silbi häälikutega. Keele ajalooost aga näeme, et need lühemad raskerõhulised sõnad enne on võinud ühe silbi võrra pikemad ja esimese silbi häälikute poolest nõrgemad, s. o. rõhukava poolest esimeste sarnased, olnud olla, umbes siis kartalik, keskmine, vaimuline. Seesama nähtus tuleb ilmsile, kui meie sõnu nagu pime ja raske (Weske: rasske), sõge ja haige (W.: haiige), sile ja valge (W.: vallge) jne. teine teisega võrdleme. Esimesed (pime, sõge, sile) on kerge, järgmised (raske, haige, valge) raske pearõhuga sõnad; esimeste esimese silbi häälikud on lühikesed ehk nõrgad, järgmiste esimese silbi häälikud pikad ehk kõvad. Küsimine, kust see tuleb, et pealt näha häälikute poolest üheloomulised sõnad, nagu sõge, haige j. t., rõhu ja häälte kõvaduse poolest teine teisest nii lahku lähevad, leiame jällegi keele ajalooost vastuse, et raskerõhulised sõnad enne pikemad on olnud kui praegu. Selgemine paistab see meile silma, kui meie nende sõnade tüvevormi, s. o. nende omastavad käänded teine teise kõrva seame.

Sõnast pime on see pime-da, sõnast raske — raske.
 „ sõge „ „ sõge-da, „ haige — haige.
 „ sile „ „ sile-da, „ valge — valge.

Vormid pimed a, sõged a, siled a on pikemad kui vormid raske, haige, valge (Weske: rasske, haige, valge); selle eest on aga omastavad raske, haige, valge raskema rõhu ja kõvemate häälikutega kui pimed a jne. Esimeste häätekava nootides on teiste — ; hääle aja kulutamise poolest on aga = ja keele aja lugu näitab, et need kava järele käivad sõnad vanast ka järel on käinud. Vormid raske (Hurt: räske, Weske: rasske) haige, valge on tõusnud vormidest nagu raske-da (vrdl. pimed a), haige-da, valge-da, kus häälikud *sk*, *g*, *lg* muidugi veel nõrgemine on välja räägitud, kui meie neid praegu nõrgemas vormis välja räägiksime. Praeguse keele loomu järele peaksid need vormid umbes kui raseda, haieda, valeda kõlama (võrdle nende vormidega murdelisi sõnu, nagu: rase [-raze], rasedama, valendama j. t.) — Kõik ettetoodud näitused ja võrdlused tunnistavad ühte ja sedasama: Sõnade lühenemisel ei lähe nende peale enne kulutatud aeg ja jõud mitte täieste kaduma; sõnade lühenemisel raskeneb rõhk ja kõvenevad järeljäänud häälikud. Ümberpöörduvalt võib muidugi ka öelda, et sõnade pikenemisel palju aja ja jõuu kulutust tarvis ei lähe; sõnade pikenemisel kergeneb rõhk, nõrgenevad häälikud. Viimase ütelse tõenduseks võtame sõna üli-õpilane, mis vägisi endise vormi üli-õplane asemele tarvitusele on tikkunud. Rõhu raskus ja häälikute kvantitää (quantitas, s. o. nende pikkus ja kõvadus ehk lühidus ja nõrkus) p ü ü a b a l a l i s e l t t a s a k a a l u s o l l a.

Sõnades, mille häälikud kuidagi viisi muutuda ei anna, jääb ka rõhk üheks ja selleks samaks. Meil on sõnu, mis kõigis muutustes ikka kerge rõhuga jäävad sõnade kõrvas, mille rõhk ennast sõna muutmistel ühes muudab, s. t. vahel kergeks, vahel raskeks saab. Ja meil on raske rõhuga sõnu, mille tüvi ennast enam muuta ei anna ja mille rõhk kõigis sõnamuudetes ikka raskeks jääb. Viimati nimetatud sõnad on aga alati ajaloolisi muutusi näha saanud.

Häälikute muutuste peale oma tähelepanemist lähemale pöörates, leiame, et sõnades, mille tüvi ikka kergelt rõhku kannab, tüve häälikud oma loomu poolest ikka lihtsad täishäälikud ja lihtsad kaashäälikud on, nagu meie seda näituseks sõnades *ema*, *kana*, *ilu*, *pane*, *palu* j. t. näeme; kuna rõhku muutvates ja muutmata raske rõhuga sõ-

nades ikka pikad kaksik- ja liithäälilikud ette astuvad, nagu sõnades *saan, kallas, õige, raske, valge* j. t.

Kõikide kergerõhuliste sõnade kohta võime tõendada, et nende häälte seis kõige algupärasem on.

Muutuva rõhuga sõnade kohta võime tõendada, et kergerõhulistest vormidest nende tüvede algupärasemat häälte kõvadust otsida tuleb.

Raskerõhuliste sõnade kohta võime öelda, et nende häälte seis ennevanaste teine on olnud kui nüüd.

Kokku võttes võime öelda:

1. Kõige algupärasema vormi on meie keeles alal hoidnud tüved, mille rõhk kerge ja häälikud lihtsad, nagu: isa, ema, kana, kala, raha, pane j. t. Selle liigi tüvedes ei või häälte kõvenemist ega rõhu raskenemist ette tulla, vaid häälte pehmenemist, nagu vormid *pada—paja, tõbi—tõve* näitavad.

2. Muutuvates tüvedes on raskerõhulised ja kõvade häälikutega vormid sõna lühenemise läbi kergerõhulistest tüvedest tõusnud; näit. anda (annda) < ¹⁾ andada, kasta (kassta) < kastada, looka (loooka ehk loookka) < lookada,

3. Raskerõhulistes tüvedes on häälikute kõvadus tüvi lühenemise teel tõusnud ja annab ennast häälikute endine seis enamaste ainult ajaloolisel teel leida. Näit.: välge (vallge) < valgeda, kaste (kasste, omastav sõnast kaste) < kastege j. t.

(Järgneb).

Veel kord, kudas tuleb sõnu *auu, nõuu* kirjutada.

J. Jõgever.

Sõnade kirjutamise viis on kombeks saanud tarvitamise (ususe) ja kokkuleppimise asi. Kui ma üht sõna nõnda kirjutatan, et teine teda ilma vaevata õigesti lugeda võib, siis on minu ülesanne täidetud. See maksab ühte viisi nii hästi harilise lugejate ringkonna jaoks kui ka keeleteaduslisteks otstarveteks pruugitava kirjaviisi kohta. Hääliku kõla ja täht on kaks iseasja, millel iseenesest midagi ühtlast ei ole. Kui me teatavale tähele selle ja mitte teise kõla omandame, siis on see alati lõpuks kokkuleppimise asi, mis

---

1) Märk < näitab terava otsaga uuema vormi peale; harulise poolega vormi peale, millest teine vorm tõusnud.

ennemuistsel ajal juba sündinud, vanade roomlaste ja kreeklaste jne. ajal, ehk uemal ajal, aastasadade ehk aastakümnete eest, ehk koguni praegu sünnib. Kui midagi uut keelesse ilmub, mida tähtede abil ka teistele tahetakse mõistetavaks teha, ehk kui keeles midagi leitakse, mis seal küll vanasti juba olnud, aga tänini ülestähendamata jäänud, siis astub ka praegu kokkuleppimine platsi. Sarnane kokkuleppimine, olgugi vaikides, pidi ette võetama, kui paari saja aasta eest keelesse uus kaasaütlev -ga lõpuga tekkis. Sarnane kokkuleppimine on tarvilik kõigis neis juhtumistes, kus uuema aja rohkem teritatud kõrvaga keeleteadus suure hulga uusi häälikuid keelest leidis, mida tänini ei olnud märgatud, ega üles tähendatud, mida aga keele uurijal tarvis oli nõnda üles tähendada, et teine uurija tema tähtedele just õige kõla oskaks anda. Selle tarvituse jaoks seadis näit. prof. E. N. Setälä pika tähestiku rea kokku ja avaldas selle ajakirja Finisch-Ugrische Forschungen I. aastakäigus, ning Soome-Ugri keelte uurijad otustasivad teda ühiselt tarvitusele võtta ja võtsivadki. Tahaks keegi nüüd mõnda tähte selles tähestikus muuta, siis ei ole temal enam mõne uue asjaga tegemist. Kombeks saanud tarvitamise viis on juba olemas. Ei ole sest enam küllalt, et ta selle ja selle tähe asemel seda ja seda paremaks peab, vaid ta peab selged ja kindlad põhjused ette tooma, miks tarvitusele võetud kirjutamise viisis see või teine täht sündmata on ja mis poolest tema soovitus parem on endisest tarvitamise viisist. Kui iga üks oma pead tähti muutma hakkaks, siis kaotaks sõnade teaduslik üleskirjutamine oma terve väärtuse, sest et teine teaduse-mees neid sõnu enam lugeda ei mõistaks, ja nad jääksivad ainult üleskirjutaja enese tarvitada. Nii täbar ei ole nüüd lugu suurele lugejate ringkonnale määratud kirjutusviisiga. Kui sõnas üks osagi tähti vanu on, siis saadakse sõna ikka veel ära lugeda, kuid iga muudatus sõnade kirjutamise viisis raskendab ka siin lugemist. Lugejal läheb hulk aega harjutamiseks tarvis, et uut moodi kirjutatud sõna niisama ühe pilguga ära mõista, nagu ta seda vanaga harjunud oli. See on ka põhjuseks, miks kirjutamise viisis mitte heameelega muudatusi ette ei võeta. Tahaksivad inglased ja prantslased oma kirjaviisi väljaütlemise kohaselt ümber muuta, siis paneksivad nad nende eest, kes uue kirjaviisi omandavad, oma tänise kirjanduse täiesti luku taha. Seda ei mõistetaks enam lugeda ja see oleks palju suurem haridusline kaotus, kui kirjaviisi uuendamiseiga haridusliselt võidetud. Eesti tänise kirjaviisi selja taga ei seisa küll sarnasid kultuuralisi väärtusi, siiski sünnitab ka siin iga muudatus kirjaviisis lugejale raskusi ja iga sarnase muudatuse juures tuleb kõige pealt küsida,

kas paremus, mis kirjaviisi muutmisega kätte saadud, kaalub need raskused üles, mida uuendus lugejale sünnitab. Kirjaviisi muutmise kohta on igal ühel, kes natuke lugeda ja kirjutada mõistab, väga kerge ettepanekuid teha, palju raskem on tõendusi ja põhjendusi tuua, et need muudatused tõesti tarvilised on ja selle kahju ära tasuvad, mida, olgugi ajutine, lugemise raskendamine sünnitab. Ettepanekute tegijad ei too ka selle pärast harilikult muid tõendusi ette, kui et nende arvates uus kirjutamise viis õigem ja ilusam(!) olevat. Lähed sa küsima, mis poolest õigem, või ilusam, siis harilikult pikeemat vastust ei saa ja ei võigi saada; küsimus on nimelt sellele pinnale üle kantud, kus iga üksiku sisemine (subjektiiviline) arusaamine üksi mõõduandev on, ja juba vanad roomlased teadsivad, et maitse üle ei saa vaielda. Ja mitte ainult iludus ei ole siin maitseasi, vaid ka see, et asi „õigem“ olevat. Meie peame vahet tegema „õige“ kõnelemise ja „õige“ kirjutamise vahel. Prantslane kõneleb täitsa õigesti B o r d o o ja kirjutab seda niisama täitsa õigesti B o r d e a u x. See on kindlaks saanud kombe (ususe) ja maitse asi. Häälikut, mida meie o o tähtedega tähendame, tähendab tema siin e a u x tähtedega ja kes võib temale seda pahaks panna. Kas on o o tähtedel midagi rohkem selle hääliku k ö l a s t sees, kui tähtedel e a u x. Mõlemad on ainult harjumise läbi omaseks saanud hääliku-pildid, täitsa ilma k ö l a t a, ainult silmale nähtavad.

Sõnade „a u u, n õ u u“ kirjutamise juure üle minnes olgu tähendatud, et neid sõnu aastakümned nõnda on kirjutatud. Aastat kolm tagasi kuulutati Tallinnast välja: neid sõnu pidavat a u, n õ u kirjutama, nii olevat õigem, sest silp a u kirjutatavat ühe u : g a. Tallinna lehed hakkasivad a u, n õ u kirjutama (mõned nimelt, kas kõik, ei tea ütelda). Tartuski katsusivad need vördjad kodukäijat mängida. Vähemalt nägin ma Tartus ühel süllapikkusel „Vanemuise“ näitemängu aknaplakatil Sudermanni A u. Ma arvasin esite, et see mõni uus sõna on, nagu neid uuemal ajal tihti Eestis ette tuleb. Ainult Sudermanni näitemängude saksakeelset nimekirja meele tuletades, et uue sõna tähendusest aru saada, käis korraga nagu välgu juga läbi pea: „See on ju ometi Sudermanni E h r e, A u u. Pagana pihta! Ei mõista enam Eesti keeli lugeda. Nad on siin teise u välja jätnud. Tähed on liig suured, nähtavasti ei jagunud kahe u jaoks ruumi, olgugi plakat süllapikkune“. Nii mõtlesin mina ja olen valmis ära teenitud naeru oma kehva arusaamise üle välja kannatama, aga ma ei usu, et minuga üksi niisugune eksitus sündis. Vistist leidus teisi niisama rumalaid kui mina. Küsime nüüd, kelle või mille jaoks oli vaja ammu ära harjutud sõnakujusid a u u

nõuu välja tõrjuda ja nende asemele võõraid a u , nõu seada. Et a u , nõu õigemad oleksivad kui a u u nõu u , on lõpuks ometi niisama harjumise asi, kui Prantslasel e a u x . Taheti muuta, toodagu põhjuseid! Kuid neid ei tooda.

31. mail oli Tartus ühendatud keele-konverents koos. See on juba neljas või viies sarnane koosolek. Siin püüavad mehed „rohelise laua“ ümber Eesti keelele seadusi ette kirjutada, keelt kammitsasse kõita, ehk küll ühelgi osavõtjatest, ka mina ise mitte välja arvatud, Eesti r a h v a k õ n e k e e l e kohta rohkem teadmisi ei ole, kui need raasukesed, mis iga üks oma lapsepõlve mälestustest alal hoidnud ehk tihti ainult a r v a b alal hoidnud olevat. Nende konverentside otsuste väärtust ei tohi siis mitte liig kõrgele tõsta. Kirjutatakse protokollid valmis, trükitakse ära ja siis lähevad nad oma ära teenitud teed unustuse valda, ilma et keegi neist hiljem palju hooliks. Ja see on hea, muidu oleks hädaohtu meie keele loomulikule edenemisele ja arenemisele karta ¹⁾. Kui nüüd viimasel konverentsil a u u ja nõu u küsimisest taheti õige hõlpsasti sellega mööda peaseda, et pea terve koosolek asja otsustatud asjaks pidas, mille järel iseenesest mõista olevat, et a u ja nõu ühe u : ga tulevat kirjutada, sest et Tallinna lehed juba kolm aastat nõnda kirjutavat, ja kui mina siis põhjusid nõudsin, miks niisugune muudatus käima pandud, siis oli ainuke vastus: olevat õigem, sest et me kaksiktäishäälikute teise osa ikka ühe tähega kirjutame. Ma vaidlesin vastu, ja otsus muudeti nõnda, et a u u ja a u mõlemad tarvitada lubatud on. Ma tahaksin omad põhjused, need, mis konverentsil olivad ette toodud, kui ka mõned uued, siin ette tuua, miks ma a u u kirjutamise poolt olen; näidaku siis a u poole hoidjad, kus minu põhjustes puudusi on ja mis poolest a u parem on. Minu põhjused:

1. Ilma tungiva tarvitusega ärgu muudetagu midagi tarvitavaks saanud kirjaviisis. Kui iga üks sõnade õigest kirjutamise viisi oma heaksarvamist mööda muutma hakkab, olgugi et tema arvates temal õigus on, siis ei saa meie eluilmas ühtlast kirjaviisi. Seda on aga tarvis, et lugeja sõna kirjutatud kujudega ära võiks harineda ja uute sõnakujude kallal ei komistaks, mis suurel määral kirjutamise mõttest arusaamist takistab. Peetagu alati meeles, et tähtis on ainult elav mõte, mis hästi tuttavaks saanud piltide, tähtede abil peab välja öeldama. Tähe teenistus on surm, vaim ja mõte on elu. Ei tohi vaimu ja mõtet tähe teenistuses tappa.

---

1) See on minu isiklik arvamine, mille eest ei Eesti Kirjanduse Selts ega tema kuukiri ei vastuta.

2. Kus lahkuminevad vormid keeles ehk kirjutamise viisis olemas, seal astugu kokkuleppimine platsi, seal on keele konverentside õige ja seadusline tööpõld. Seal lepitagu kokku, tulevikus ainult seda ja mitte teist mitmest kõrvu tarvitavast sõnakujust tarvitusele võtta. Sarnaste mitmel kujul tarvitavate sõnakujude hulka ei või aga kudagi sõna a u u ja n õ u u lugeda, mis Tallinnas mitmes ajalehes korruga tarvitusele võeti, sest et kõigil neil lehtedel juhtumise kaupa üks ja seesama trükipoognate parandaja oli, kes a u ja n õ u palju ilusamad leidis olevat kui a u u ja n õ u u ja viimased halastamata käega lehtede ukse taha rookis. Saab lehtedele mõni teine trükipoognate parandaja, siis on väga võimalik, et ka a u ja n õ u sealt jälle kaovad.

3. Ei ole mingi põhjus, kui üteldakse: a u u ja n õ u u peab ühe u :ga kirjutama, sest et me kaksiktäishäälikut alati teisehääliku ühekordse kirjutamisega tähendame. Sõnad a u u ja n õ u u ise näitavad, et see reegel õige ei ole. Juba aastakümneid kirjutame meie siin kaksiktäishääliku teise osa kahe tähega. Eelpool toodud reegel on siis luuletatud ja ei käi tööasjadega kokku.

4. Meie kirjaviis on kompromiss (kokkuleppimine) ajalooliste, etimoloogiliste ja hääletamise seaduste vahel. See on väga kahetseda, et see nii on ja et meil mitte ühist põhja kirjutamise viisis ei ole. Aga sinna ei saa midagi parata. Me ei saa seda enam muuta. Me kirjutame keele ajaloo nõudmisel h o b u n e mitte o b u n e, etimologia seaduste nõudmisel l e i d s i n , mitte l e i t s i n (võrdle sellega h e i t s i n), k u r b d u s ehk k u r b t u s , mitte k u r p t u s . Igast kümnest sõnast kirjutame meie vahest üheksa sõna teisiti kui me neid üleüldiselt välja ütleme, kirjutame selle pärast, et me ajaloolisi ja etimoloogilisi momentisid (põhjusid) ka maksmas tahame hoida. Kas on see siis kellegi maksev põhjendus, meie pidavat a u u , n õ u u ühe u :ga kirjutama, sest et nõnda kõneldavat? Nagu meie hääletamise põhjustel küll kirjutame h e i t s i n , aga just nii samasugusel kombel kõlava sõna etimoloogilistel põhjustel l e i d s i n d :ga, nagu meie neil samul põhjustel kirjutame : p ü ü d s i n , h ü ü d s i n , s e a d s i n , t e a d s i n , h o i d s i n , j õ u d s i n , s õ u d s i n ja väga mitmed teised sõnad p ü ü t s i n jne. asemel, niisama k õ l b d u s e. k õ l b t u s , k u r b d u s e. k u r b t u s k õ l p t u s , k u r p t u s asemel, niisama p ü ü d k u , h ü ü d k u , s e a d k u , t e a d k u , h o i d k u , j õ u d k u , s õ u d k u , p ü ü t k u jne. asemel, niisama kirjutame meie neil samul etimoloogilistel põhjustel a u u , n õ u u , j õ u u , t õ u u , k i u u , l a u u , l i u u ehk me küll a u , n õ u , j õ u jne. kõneleme. Tahab keegi siin muudatust ette võtta, siis on tal

kõige pealt tarvis selgeks teha, mis pärast ta etimoloogiliselt teisiti kirjutatavaid sõnu, kui neid välja üteldakse, mitte kõiki hääletamise seaduste alla ei taha painutada, vaid ainult mõned üksikud etimoloogiliselt kirjutatavad sõnad välja valib ja teised vana viisi jätab. Nähtavasti kardab ta sinna samasse rägastikku sattuda, kuhu Dr. Weske omas häälte õpetuses, kes tõesti sihikindlalt kõiki sõnu hääletamise seaduste põhjal kirjutada tahtis, kuid selle asemel, et oma mõtet läbi oleks suutnud viia, ainult ära näitas, kui kardetav on maksma hakanud kirjaviisi lõhkuma hakata ja kui halbu järeldusi see enesega kaasa toob. Tuletatagu ainult meele seda Pabeloni keelte segadust ja korralagedust, mis Eesti kirjaviisis isikute poolt, kes Weske püüetest ja tahtmistest põrmugi ei olnud aru saanud, maksma pandi, nõnda et Weske seda korralagedust silmates, mida tema „häälte õpetus“ sünnitas, isegi hirmunult tagasi kohkus ja oma ettepanekutest midagi enam teada ei tahtnud. Ja ometi seisis ta kindlal teaduslikel alusel, teadis, mida ta nõudis, ja püüdis seda sihikindlalt läbi viia. Nüüd leiti kuskilt nurgast üks n õ u u , otsustati: „kirjutame ta ühe u:ga, sest nõnda kõneldakse“, ilma et otsustajatel nähtavasti aimugi oleks, et see „n õ u u“ mitte keeles üksinda ei seisa, vaid et ta enese järke tuhat teist sõnakuju ahelatpidi kaasas veab. Keele konverents lepiks vahest ise a u, n õ u, see j õ u d ja need j õ u d, t õ u jne. keelekujudega, kuid üks ilma tungiva tarvitusega ettevõetud muudatus toob järeloomajate poolt, kes niisama hõlpsa vaevaga kirjaviisi uuendajate auu tahaksivad ära teenida, igasugu leitsin, leitku, hoitsin, hoitku, kurptus, ann da jne. päevakorrale, ja meil on seesama korralagedus käes, mis Dr. Weske „Häälte õpetuse“ ilmumise järelduseks oli.

5. Ma ei ole isikliselt mitte selle mõtte ja püüdmise vastane, et me oma keele sõnu nõnda kirjutaksime, kudas me neid kõneleme, kuid siis peab julgust olema küsimust tema terves suuruses arutamise alla võtta ja mitte nurke ja kolke pidi üksikuid sõnu välja õngitseda, peab enesele täitsa selgeks tegema, mis selle järeldused on, kas loodetav vili tasub vaeva ja palehigi, mis töö kallal nähtud, kas on julgust kuni viimaste konsekwentsideni selle mõtte eest võidelda ja kas saab kirjaviisi, kui ta kord hääletamise pääle põhjendatud, ka sellel järjel hoida. Keel muutub ju alatasa, alatasa peaks kirjaviisis muudatusi ette võtma. Kirjandus, kui see meil kord ka peaks sellel mõõdul tekkima, et tema vanemas kirjaviisis ilmunud toodetest ilmajäämine hariduslikult kahjulik tunduks, jääks juba mõne kümmekonna aasta pärast vahe peal muutunud kirjaviisi pärast arusaamataks. Ja veel üks küsimine, mis enne äraotsustamist nõuab, kui hääletamise seadusi kirjaviisis tahetakse

läbi viima hakata: Missuguse kolga keelemurre peab see olema? Dr. Weske arvas aluseks „kesktallinna maa“ keelt. See on liig lai mõiste. Kesktallinnamaal on mitmesugusid kõnelemise viisisid. Piirkond ei tohiks ühe valla, vahest koguni ühe küla piiridest üle ulatada. Selle küla keelt peaks siis iga üks enne õppimas käima, kui ta Eesti keeles tahab õiget kirjaviisi kirjutama hakata. — Asi näib ilma lootuseta olevat.

6. Ma lõpetan siis sellega, millega alustasin: kellele Eesti keele ühtlane kirjaviis kallis on, ei peaks mitte enesele lubama õige odava auuahnuse kihutusel muudatusi kirjaviisis ette võtta, kui kõige suurem ja hädalisem tarvitus seda ei nõua. Ainult seal, kus ajalugu, keda meie iial takistada ei suuda, et ta elaval organismusel, nagu keel on, uusi võsuid ei tekitaks, neid liig lopsakalt võrsuda on lasknud, valime ühe võsu ja katsume teised ära lõigata. Oma kunstlikka vördjaid ei tohiks meie mitte loomuliselt kasvanud võsude asemele seada. Sellepärast kirjutatan mina edasi a u u, nõ u u, see j õ u d, selle j õ u u, seda j õ d u, need j õ u u d, t õ u u, k i u u, l i u u jne. Nii on tänini üleüldine pruuk olnud ja ma ei ole mitte niisugusid põhjusid kuulnud ette toodavat, mis nende sõnade teistsugust kirjutamist tungivalt nõuaks. Siin valitseb minu arusaamise järele ainult väiklane auuahnus uue kirjaviisi looja, uue Ahrensi nime saada, kuid seda ei anna ajalugu nii hõlpsa vaevaga. Seal on rohkem peamurdmist ja higistamist vaja kui esimesed paar ette juhtunud sõna nende kirjutamise viisi poolest muuta.

Vene mõju Eesti kirjanduses.

Sagedasti leiame arvustuslikkudes märkustes põhjendusi Vene mõjuga, mille juures lähem äratähendus puudub, missugus- test kirjanikkudest need mõjud just välja on läinud. Näib, nagu kannaksid need üleüldised tähendused „tundmata maaga“ käsitamise laadi: kui meil uuemad voolud kirjanduses mõjule pääsesivad, ei teatud iga kord nende genesisist määrata ja arvati siis neid umbkaudu Venest tulevate mõjudega seletada võivat, kuna ju enne kõik kirjanduslikud mõju-allikad Saksast olivad, kus nad umbes 3 või 4 järgulistest kulisside tagust elu kiratsevatest kuulsustest välja läksivad.

Kuna 1905. a. meid Vene ülesleegitsevale radikalismusele ligidale viis ja see lähem kokkupuutumine ennast iseäranis

meie õppiva nooresoo kiirelt omandatud ja praegu nii sama ruttu peaaegu ununud mõttekäigus ennast avaldas, kaugelt veel rohkem aga välimises esinemises avaldust otsis ja leidis, siis arvati ühelt poolt Vene mõju kõike seletava argumendina ette tuua võivat, mis siis ka kirjanduslikule alale üle kanti. Ühtlasi aga juhtus see äpardus, et Vene mõju ennast nende juures just kõige vähem ilmutas, kus ja kelle juures seda esimesel äratähendamisel kõigepealt näha taheti ja nähti.

Vene kirjanduses on kahtlemata palju omapärasust, mis ennast alati selle kirjanduse paremate edustajate juures on avaldanud. Vene omapärasuse avaldamise viiside iseloomu pea omaduseks tuleks probleemide käsitamise kalduvust lugeda.

See ideeline külg esineb Vene kirjanduses nii võimsalt, et seda punase niidina läbi käivat pea omadust ka paremate ilukirjanduse edustajate juures selgelt tunda on.

Vene iseloomus on juba tung iga asja kui millegi sümboli vastu võtta. Need kujud, tüüpused, mis teatud kirjanik on loonud, on tavalise Vene lugeja silmas misgisuguste ideede kandjad, reaalse elu võitluste vastupeegeldus. Ilukirjandus on nagu marionettide teater, mis provintsi linna elanikule suure maailma püüdeid, ideesid, probleemid ette peab mängima. Lühikesel ajaga on siis lugeja kinematografilise kiirusega kõik tähtsad küsimused kaasa elanud ja võib nüüd rahustatult oma igapäisele tegevusele, vaimlisele unele anduda, millest teda mõni uus kirjanduslik toode või ka pealinnadest välja saadetud üliõpilane äratama tuleb.

Pea sarnast ideelist jänu üheks Slaavi iseloomu pea tundemärgiks. Probleemide käsitsemine ilukirjanduses saab üksi säääl pehmentatud, kus kultuuriline põhi kindlam on; kus juba igasuguste küsimuste jänu oma kustutamist mitte enam kõige kättesaadavamate allikatest ei otsi, vaid kus kultuuriline differentseerimine nii kaugele on jõudnud, et mõistusel ise ja tundmustel omad tarbed on. Kus aru saadakse, et esimese vajadusi teadus ka kõige eksaktilisemal kujul ja tundmuste omi ilukirjanduslik ilukirjandus täidab. Muidugi tarvitab see, kuni teatud rahvas sarnasele äratundmisele jõuab, pikemat kultuurilist arenemist.

Kus sarnane kultuuriline põhi kindlam on, säääl suudab ka vähem talent tagajärjerikkamalt esineda, kui suurvaim vaimlisest kultuurist puutumata padrikus.

Seda võiksime üheks põhjuseks lugeda, miks riikliselt iseisvuseta, kuid kultuuriliselt kõrgemal seisev Poola rahvas oma ilukirjandusega Slaavi rahvaste eesotsas seisab: poolakad on Slaavi rahvaste seast kõige kultuurilisemad.

Vene elus on nii palju omapärasust, mis kirjanduse ja kunstide poolt veel pea puutumata on ja alles kõige viimasel

ajal oleviku noorema põlve kirjanikkude ja kunstnikkude töodes ennast tunda annab. Kuid Vene omapärasused, rahvuslik ise-laad, on meil nähtavasti pea täiesti tundmata, nii et selle mõju-avaldustest kõneledagi ei maksa.

Mis aga meie kirjanduses ennast siiski märgata laseb ja mis kahtlemata Vene mõju arvesse võiks panna, on see raisoneeriv toon ja suurte ja selle tõttu sagedasti labaste sümboolide otsimine. Vene mõju tõusu-ajaks tuleb 1905 ja selle eelkäivat kahte aastat lugeda, kuna nüüd pärast veel mõni üksik pääsuke vaatepiirile ilmub. Kestvamat aga ei suuda ka need järele jätta.

Sarnased rahvahulkade ärkamise-ajad, nagu 1905. a., on alati kirjandusesse ja kunstidesse suuri sümboolisid ja romantikat toonud. Rahvaste kevadetega on alati ka kirjanduse kevade kaasas käinud. Uued lootused on ennast nii siin kui ka sääll tunda annud.

Fr. Tuglas'es, nagu ta meile „Oma päikese poole“, „Midia“ ja „Mere“ autorina esineb, on midagi, mis Leonid Andrejevi „Punast naeru“ meele tuletab. Kuid teistes töodes, nagu „Toome helbed“ ja „Suve öö armastus“, nii sama ka „Hingemaa“, ei võiks Vene mõjust midagi kõneleda.

Mait Metsanurk heitles sel ajal romantiliste unistuste ja seltskonda arvustava naturalismuse vahel, millest kirjanik külalu kujutava mõõduka realistina välja on kujunenud. Et need kaks vastandlikku mõju aga *via Petersburg* meile toodi, selle juures ei võiks suuremat kahtlust olla, kui kirjanikku ja ka selleaegsid olusid silmas pidada. Kuid ka siin on Vene mõju enam vähem mõõdaminev olnud, kuna kirjanik hiljem kodumaa-lisi, iseäranis küla aineid kodumaaliste eeskujude (E. Wilde, E. Peterson ja J. Mändmets) järele käsitama hakkas.

Silmapaistvam on Vene kirjanikkude mõju juba Jaan Lintrop'i jutukestes. On juba varemgi J. Lintropi juures A. Tschehovi jäljendamise peale tähelepanemist juhitud, kuid ei ole tarvilise rõhuga ära tähendatud, et Lintropist Tschehovini nii sama pikk samm, nagu tavalisest följetonist ilukirjanduseni. Tschehov mõistis humoristilisi jooni koondada ja neid igapäevastest retsepti-dest lahutada, see kirjanik mõistis mõnes sõnas iseloomulisi jooni ära tähendada, nii et pingutamist märgata ei olnud. Kirjanik-kudena on J. Turgenev ja A. Tschehov prantslastele kõige lähemal, iseäranis viimane, keda sagedasti Vene G. de Mau-passant'ikski nimetati. Need omadused aga puuduvad Lintropil: tema juures on teatud põhjusemõte aluseks pandud, mille järele siis iseloomusid paenutatakse. Näituseks, olgu selle kirjaniku kõige uuem töö „Willem Elgas“ võetud. Keda suudab autor selle hingeelulise kirjeldusega, mis ta oma töö päätegelasest pakub, uskuma panna, et sellest hulkujast „Postimehe“ juhtkirjades aval-

datud põhjusemõtete täitja, maa põhjalikuks tegija saab? Ja seni kui kirjanik seda teed ära pole tähendanud, mille kaudu sarnased, igatahes suured pöörded tegelastes võimalikud on, ei ole autoril õigust nõuda, et lugeja tema paljaid ütlusi usuks. Selles näen ma J. Lintropi juures Vene mõju, Vene pealiskaudsust. Viimane tuleb veel iseäranis teravalt J. Lintropi stiili juures ilmsiks. Siin on niisugusid hoolimatusi ja lohakusi, mis ilukirjanduses koguni mitte lubatud, mis juba tõsisema ajalehegi veergudel ette ei tohiks tulla. Ja stiililine edu, mida suur osa meie arvustajatest kirjaniku hilisemates töodes on konstateerinud, näib minule isiklikult õige vähene olevat. Ka selle poolest võiks Lintropi ja Vene kirjanikkude vahel paralleeliseid tõmmata. Ja eksituses ei oleks ka see, kes Vene mõjuga selle kirjaniku kompositsioonilisi ja stiililisi puudusi seletada katsub, sest et esimesed otsekohesed ja alguses J. Lintropile ainukesed kättesaadavad mõjud Vene poolt tulivad.

Ma olen Lintropi juures sellepärast teistega võrdlemisi pikemalt peatanud, et ma temas kõige enam Vene mõjusid näen ja et need selles kirjanikus oma kandjavama edustaja on leidnud. Selle poolest on aga J. Lintrop seda vastuvõetavam, et temas Vene mõju mitte sarnase hooga ettetungiv, oma vänge ja meile ikkagi võõra ja vastiku lõhnaga nina näpistav ei ole, nagu ma seda ühe hiljuti ilmunud raamatu juures arvan leidvat.

Mõtlen A. Gailiti „Kui päike läheb looja“. Ei tea, kui palju meil küll A. Gailiti kui Eesti keeles kirjutajaga arvata tuleb, sest et ta ennast eestlastele Läti kirjanikuna soovib ja lätlastele ehk jälle Eesti kirjanikuna. Igatahes on aga A. Gailiti Eesti keele mõistmine nii piiratud, — selle tõenduseks olgu juba ülemal nimetatud töö pealkiri, — nii et see autor oma tööde stiili, arhitektoonika poolest kunagi kuigi kaugele ei jõua. Kui nii viletsalt keelt, milles ilukirjandusliliselt esineda tahetakse, mõistetakse ja sel samal ajal veel mõnes teises keeles, mille mõistmine A. Gailiti juures Eesti keele tundmisest ka mitte kaugemal ei olla, nagu mulle mõned Läti kirjanikud tõendavad, ka ilukirjanduslikult debüteerida katsutakse, siis ei või kummalgi pool heade tagajärgede peale rehkendada. Paljud kirjanikud on püüdnud hoolega igast pikemast võõrakeelsest kirjalikust mõtteavaldusest ära hoida, et mitte oma emakeele stiili rikkuda. Ainult mõnele geeniusale ei ole sarnasid ülemineku sildu vaja.

Muidugi ei või A. Gailiti stiilist kõneledagi, aga mis mind selle raamatu juure peatama sunnib jääma, on see Vene ja pealegi Vene halva lõhnaline vesi, sisu, mis sellest allikast hoovab, ja mis sarnasena kergesti laiali lagunev on.

Siin on kõik, mis Vene uuema kirjanduse varjukülgede kohta karakteriseeriv on: suured sümboolid kole suurtes sõna-

des, palju efekti, tunde tühjus, langenud inimesed, kes aga sugugi langenud ei ole, vaid eeskujulised, kuna langenud õitei, need on, kes elus seda mitte ole. Ja targad on need inimesed: neil on ilmavaated iga asja kohta ja seda juba 15. eluaastaga alates. Nad tulevad ja võitlevad — teatraalistes poosides ja näitavad, otse aiateibaga, kuidas elus võidelda tuleb. Kõik on hale-magus-vänge efekti peale ehitatud, iga sõõmu vahele tuleb vana ilmakorda ümberlökkav lause, mis oma tarkusesse on uppunud, ja punane särk sarnase tegelase seljas on tuleviku-riigi paratamata tuleku kindel pant.

Kirjandus ja kunstid on need alad, millel rahvas oma vaimlist energiat selle omapärasemates avaldustes ilmutab. Selle juures ei suuda ükski välispidine mõju kaua kestmamat sulgu sünnitada, vaid võib, kui mõju ise-väärtusi sisaldab ja edu poole viib, koguni omapärasuste ilmutamise tõukejõuks, äratajaks, kihutajaks saada. Sellelt vaatekohalt võib väliste mõjude peale ainult sel korral eitavalt vaadata, kui mõjul väärtuslikka külgi ei ole, mis meid oma kirjanduse kultuuri edasi viiks. Seal juures tuleb oletada, et mõju ise mitte jäädav ei ole, mille tõttu viimane ennast tagasikiskuvalt, surmavalt ilmutaks. On aga isikuid, kes teatud mõjude all viivivad, küllalt kandvad, et nad kujunedes ise ennast leida suudavad, siis tähendaks mõjude eitamine seda sama, mis igast kultuurilisest püüdest eraldamise soovitamine.

Sellepärast oleks mõteta mõjudele nende eneste pärast sõda kuulutada, vaid ainult neid mõjusid tuleb eitada, mis kirjanduslik-kunstiliselt, — ja ka ainult sellelt, — vaatekohalt alaväärtuslikud on.

Ja just kirjanduslik-kunstiliselt vaatekohalt nähes ei või Vene mõju, vähemalt neid, mis ennast meil seni märgata on lasknud, heaks kiita. Olgugi, et Vene kirjanduses terve rida kunstnikka leidub, kelle juures ülemal tähendatud negatiivilised omadused mitte nii silmapaistvat osa ei etenda, nagu teise, kolmanda jne. järgu Vene kirjanikkude juures. Algaja valik aga ei garanteeri meid millegi eest. Ja kui kõne teise ja kolmanda järgu Vene kirjanikkudest on, siis võime julgelt tõendada, et meiegi, vähemalt oleviku kirjanduslik-kunstiliselt haritud intelligents, nii vähe või palju kui seda on, ja mõõduandvamad isikud oma kirjanduslikus kultuuris venelastest kõrgemal seisavad. Meie kirjanduslikkudele püüetele ei paku venelased midagi, millest meie mitte juba üle saamas ei ole, sest et Venemaa omades kirjanduslik-kunstilistes püüetes pea nii sama mitme aasta võrra väljamaale järel lonkab, nagu meiegi. Ja kui juba mõjusid vastu võtta, sisse vedada, miks siis *via Petersburg* tarvitada? Otsekohesed teed on meile, kes meie läänele ligemal seisame,

palju kasulikumat ja hõlpsamat uute, värskendavate mõjude kättemuretsemiseks otsekohestest allikatest.

See kõik oleks esimene Vene mõju eitamise põhjus. Kuid on veel teine, mis oma tähtsuse poolest esimese vääriline.

Meie viivime lapse-east kuni surmani isegi küllalt Vene mõju all: koolis ja elus iga sammu peal. Kui nüüd veel meie ise Vene mõju kultiveerima hakkame, siis sattuksime nii sama sugusesse ühekülgsusesse, nagu omal ajal Saksa mõju ainuvalitsuse ajal: siis oleme oma kultuurilise iseseisvuse kaotamise ligidal. Sellepärast võiks Vene mõju asust meie juures ainult nii palju juttu olla, nagu seda meile peale sunnitakse. Vabatahtlikud Vene mõju sissevedajad talitavad nõnda kas isiklikliku kultuurilikkuse puuduse tõttu või jälle sihikindlalt oma rahvuse kultuuri aadete vastu; viimast võimalust ei tahaks küll ühegi Vene ülistaja juures oletada.

Kuna aga paljud kõrgematgi haridust omandanud ja mingisugustel aladel esinenud tegelased terve oma vaimlise ja kultuuri tagavara Vene allikatest on saanud, ilma et nad iseseisvalt teisi valguse allikaid oleksid otsinud, siis annab see asjaolu nii mõnesgi ettevõttes ja mõttekäigus ennast tunda. Võetagu kätte Peeterburi Eesti üliõpilaste seltsi kaks „Ääsi tule“ albumi, ja igal artiklil on, oma mõttekäigu ja keele poolest, kange Vene maik juures, Vene keele järele Eesti keelde umbkaudu kobades tõlgitud väljamaalaste nimedest kõnelemata.

Pea, kui mitte ainus, põhjus selle juures on vaimlise silmaringi piiratus. Kui aga enesele selgeks püütakse teha, mis meie tahame, kuhu poole meil püüda tuleb, kui ainult tähised üles seada katsutakse, mis üksi tee kohad ära tähendavad, kuna teesid endid palju on ja neil mitmed liikumise võimalused valitsevad, kui seda kõik on tehtud, siis ei võiks raske olla enesele abinõude üle aru anda.

Ei tohiks sel puhul kellegile tume olla, et kui meie edasi minna tahame ja mitte tagurpidi käikusid teha, siis meie mitte ida, vaid lääne poole tungima peame: vanasti tuli valgus idast, nüüd aga läänest.

Bernhard Linde.

Õue- ja majamärkide korjamise üleskutse.

Enne kui kirjatähed laiemalt tuttavaks said, olid taludel isesugused märgid tarvitusel, mida puuriistade peale lõigati või põletati, et selle järele omanikku ära tunda. Niisugusid märkisid on peaaegu igal maal, mitte üksi Europas, tarvitusel

olnud. Enamiste on nad lihtsalt väljamõeldud geometrilised märgid. Põhjamaades, kus vanaste rune-kirja tarvitati, peeti neid rune-monogrammideks, kuid see arvamine ei leidnud igakord tõendust. Neist märkidest on ka aegamööda aadeli-vapid välja kasvanud. Märkisid nimetati õue- ehk majamärkideks (Virumaal puumärgid, Soomes puumerkit, saks. Haus-, Hofmarken, -merken, Vana-Saksa bumark, Rootsi bomärke).

Ka meil on sarnasid märkisid, iseäranis rannaäärastes külades tarvitusel olnud, kus nad kalapüüdmise võrkude puujagude peale ja mujale tehti. Võib olla, et ka magasiadas teatava talu kepi peale, kuhu saadud vili pügalatega üles tähendati, majamärk juure lisati; sedasama võis ka opman teopulgaga teha.

Et neil märkidel oma jagu ajaloolist kui ka perekonna-loomist tähendust on, siis oleks väga soovitav, kus neid märkisid veel olemas on, neid üles tähendada. Märgid tuleksid võimalikult õieti ära joonistada ja sinna juure lisada: märgi omaniku nimi, talu nimi, kas märk ammugi talus tarvitusel on olnud ja kust ajast saadik, või on ta praeguse peremehe loodud? Kas märk talu oma oli või peremehe, nõnda et ärakolimise juures ka märk kaasa võeti? Kas märgi omanikul oma isa või teiste lähidalt sugulaste märgid teada on ja mis kuju neil on? Kas on märgi üksikutel jagudel mingisugust nimetust või tähendust olemas?

Kõike sellekohast materjali palutakse Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimekonnale järgmise adressi all saata: Provisor A. Thomson, Tapal (Тапса, Эстл.).

Leidub kusgil mõni vana riist, mis enam tarvitusel ei ole, või üksik laud, mis lagunenud riistast järele jäänud ja kus seesugune märk peal on, siis oleks sellel Eesti Rahva Muuseumis paras paik. Asju palutakse kunstnik Kr. Raua kätte Tartu, Tähe uulitsasse nr. 46 toimetada.

Eesti Kirjanduse Seltsi ajaloo-toimekonna juhataja: **W. Reiman.**

Korjanduse juhataja: **A. Thomson.**

Professor J. Köhleri ja J. Hurt'i kirjavahetus.

St. Peeterburis, 18. oktoobril 1867.

Armsam sõber!

Hakatuses keeleteaduslisel põllul on mulle kindlustus antud, et Teie 12 rubla abiraha võite saada. Et asja aga veel kindlamine maha teha, peate Teie dokumendid selle kohta siia saatma, missugused eksamid Teie Tartu ülikooli juures ära olete teinud.

12 rublaga kuus on raske läbi tulla; aga olete Teie kord siin, küll siis juba ka teenistust leidub tegevale mehele. Nii tulge siis ainult või saatke mulle kas või ainult üks register kõikidest eksamitest, sest mis teavad siin Vene õpetlased, mida ühelt protestandi vaimulikult Tartus nõutakse.

Teie võiksite minu pool korterit saada, kui vaheajal lihtsasse tuppa mitte Jakobson sisse ei ole tulnud, kes praegu veel Tartus on.

Kõiges sõpruses

Teie J. Köhler.

Peeterburis, 22. okt. 1867.

Armsam sõber!

Eila õhtu olin ma Schiefneri pool. Ta laseb Teile ütelda, et temal Teie jaoks natuke tööd Eesti keeles on. Akadeemikus Bötlingil (?), kellega ma tema juures kokku puutusin, oli ka midagi. Muidugi kõik kokku ei ole mitte nii tähtis, et Schiefner Teile nõu võiks anda, ainult sellepärast Peeterburi tulla. Kuid Sch. on, nagu minagi, arvamises, et kui Teie kord juba siin olete, küll siis Teile ka tööd leidub.

Kõiges sõpruses

Teie J. Köhler.

P. S. Teie adressi puudusel saatsin ma Teile mõne päeva eest paar rida P. Blumbergi kaudu.

St. Peeterburis, 31. dets. 1869.

Hea herra Hurt!

Teie olete mind oma ridadega väga rõõmustanud, ainult „Kõrgesti austatud herra“ ei ole mitte õigel kohal.

Eesti Postimehe eest tänan väga ja võtan enesele vabaduse Teile 4 rbl. 2 eksemplari eest ühes lisalehega saata: Ühe eksemplari palun minu adressi all saata lasta ja teise hr. A. Köhlerile Vastemõisasse Viljandi ligidal. Ülejäänud 4 rubla palun Õp. Eesti Seltsi kassasse aastamaksuna sisse maksta, ja mind ärgu jäetagu tähele panemata, kui väikseid erakorralisi maksusid tarvis läheb.

Et ma Teid niisuguste ülesannetega tülitän, selle juures on see asjaolu süüdi, et ma Teie kindlat adressi ei tea; lootes, et rahakiri mitte kaduma ei lähe, valisin ma selle abinõu.

Mis kooliprogrammisse puutub, siis ei saa ma aru, mispärast see asi veel kord maakonna koolivalitsusele (Kreislandschulbehörde) sisse on antud. See on täiesti asjata ajaraiskamine. Programm oleks parem kohe Rüga pidanud saatma. Nagu hr. Marburg ütleb, on kodanline kuberner Oettingen täiesti asja poolt, ja kinnitab, et programm, ilma et ainustki punkti muudetakse, läbi peab minema, ja et kodanline kuberner maakonna koolivalitsusele noomituse (Verweis) saadab.

Et kool rahvahariduse ministeriumi alla tahetakse panna ja mitte nõu kuulda ei võeta, seda ülema maakoolivalitsuse alla seada, see asjaolu

vihastas pastor Marpurgi väga, ja niisugusel korral tahtvat ta isegi asja vastu töötada. Esialgul lubas ta Wühnerile kirjutada, et veel kokku leppida.

Marpurg on sakslane. Tema on ainult meie kodumaa Saksa valit-susega käsikäes käies valmis head tegema, ja ta vihkab Vene keelt. Pidage seda meeles!

Minu arvamine on, et alguses peaks oma enese ülema maakooli-valitsusega katsed tegema. Kui see ei lähe, siis jääb meile ikkagi veel tee vabaks, ministeriumi poole pöörata.

Ka võiks, kui selle eest kõik muu heaks kiidetakse, kirjalikud tööd Vene keeles ära jätta; sest midagi ei ole kergem, kui pärast tasahiljuses; õpetust ikkagi andma hakata, ja kui seda ära juletaks keelata, siis võid-akse kõige ägedamat pikset oma pea peale koguda. Hea oleks, kui mõni dokument alal hoitaks, kus Vene keel lubamataks tunnistatakse. Häda korral ei mõjuku 100 teist põhjust Peeterburis mitte nii suurelt meie asja kasuks kui see üksi. Seda peab meeles pidama.

Kui see asutajate soov on, siis ei jäta nii mõnigi pastor oma toetust koolile andmata. Et aga üks mõisnik ja üks pastor kuratoriumi etteotsa peab pandama, sellest ei tohi aimdustki asutajate hinges tõusta.

Peaisik siinsetest rahvasõpradest on küll vastuvaidlemata doktor Karell (Keiserliku Majesteedi ihuarst). Dr. Hirsch'il olla ka soe süda meie rahva vastu, niisamuti ka pastor Taubenheimil ja tema väimehel Russowil, kellel Eesti vanaema on. Siis on veel mitmed teised vähem kõrged isikud, kelledega ma aegamööda tuttavaks saan. Peab igaühte äratama oma ringkonnas kõike, mis võimalik, meie asja heaks tegema, kui see edenema peab. —

Et ma Teie kirja mitte kohe ära ei olnud saatnud, siis oli mul veel juhus Marpurgi näha, kes mulle ühe kirja Wühnerilt ette luges, kus üteldud on, et programm veel mitte sisse ei ole antud, ja et paremaks arva-takse, mitte otsekohe ministeriumi poole pöörata.

Mina soovin, et Teie oma eksamiga varsti valmis saaksite, sest siis võiksite Teie rohkem püha asja kasuks töötada ja natuke sellest teatada, mis Teie pool sünnib. — Palun hr. Blumbergi tervitada.

Sooja südamega

Teie J. Köhler.

NB. Äрге unustage oma adressi saatmast.

[Servadel:] Mina viivitasin kirjaga veel kord, sest et üks kokku-tulemine ees seisis, millest ma lootsin Teile midagi head teatada võivat. Kahjuks lõppes minu lootus igapäevase hea lõunasöögiga. — Et rahva vaimu natuke äratada, on neli meest (Karell, Russow, Berendhof ja mina) arvamisele jõudnud, et isamaa ajalugu kõige rohkem tarvis läheb. Kui Teie nüüd teatada võiksite, kes võiks vaeva oma peale võtta, igaühele arusaadavat ja, kui võimalik, õige lühikest ajalugu kirjutada, siis andke seda mulle ometi teada. Trükikulude eest kanname juba meie hoolt,

ainult peab ajalugu varsti kirjutatud olema. Siinsest tsensurist viime meie selle juba läbi. Kas oleks hädakorral Jannsen valmis rahvalikku keelt ümargusemaks tegema, kui eeltöö teise tehtud on? Mul on nõu Russowit sundida, kui kedagi teist ei leidu. Teie peate aga meie jõudusid paremini tundma kui mina! Üleüldse palun ma meid peeterburilasi mitte ära unustada, kui isamaalised kirjatööd trükikulusid kardavad. — Veel üks Eesti Postimees ühes lisalehega palun ma adressi all: hr. R. Berendhof, Suur-Morskaja, Laufferti maja nr. 27, kort. nr 2, saata. — Soovides, et uus aasta paljude aastasadade järel ometi kord ivakese õnne meie isamaale tooks,

täiesti Teie J. Köhler.

Tartus, 13. Oktobril 1871.

Armas Eesti vend!

Nõnda kui Teie C. R. Jakobsoni käest jo aasta eest teada saite, valitsime meie minevaasta Tarvastus ühe iseäralise komisjoni, kes Aleksandri kooli hääks raha Eestimaal ja ka mujal korjaks. Ka Teie saite komisjoni liikmeks tehtud, ühes C. R. Jakobsoniga, Peeterburi jaoks. Eile on mulle Riias teadus tulnud, et meie komisjioon kindralkuberneri poolt kinnitatud ja meie raha võime korjama hakata. Sellepärast paluksin mina Teid, nõnda kui Tarvastus ära sai kõneldud, nüüd, kui Teil iialegi võimalik, Tartusse tulla, komisjiooni esimesele koos-olemisele, mis 8. mal Novembril kello 4 pärast lõunat Vanamuise saalis saab olema. Meil on palju nõuu pidada ja läbi kõnelda, kudas kõige paremine ja jõudsamine raha korjata. Peaks Teil võimata olema, ise tulla, siis palun ommetigi kirja läbi mulle aegsaste teada anda, mis Teie omalt poolt hääks kiidate. Mis meie jo aasta eest nõuks võtsime, olete Teie Jakobsoni käest kuulda saanud. Pääasi on, et meie niipaljo abikomiteesid asutame, linnades ja maal, kui võimalik. Peaks Teil Peeterburis ka niisugune abikomitee korda minema, sis andke mulle sest, niipea kui võimalik, teada. Mina pean, kui komisjiooni eesistuja, Ministeriumile teada andma, kus meie abikomiteesid asutanud oleme ja kui palju raha sisse tulnud.

Et ma praegu C. R. Jakobsoni adressi ja elopaika sugugi ei tea, sis palun, kui teate, seda mulle kohe teada anda, ehk olge nii hää ja kirjutage temale ise, et meie korjamiseks luba oleme saanud ja 8. Now. Tartusse nõuu pidama kokku tuleme. On temal võimalik, siis palume Teda, meie väga tähtsast nõupidamisest osa võtta.

Minu silmad on, Jumalale täno, hästi paranenud ja ka muidu olen ma kõige oma perekonnaga terve. Mul on hilja aja eest pojakene sündinud (28. Juunil), kes õige priskeste kosub. Tõine laps, tütar, on 2 aastat ja 1 kuu vana.

Antku Jumal, et nüüd meie Aleksandri kool ükskord jo edasi niukuks. Saab näha, kudas rahvas meie ettevõtmisele vasta tuleb. Ma tahan esimeseks komitee kokkotulemiseks üht kuulutust ja seletust ette panna, mis siis trükitud ja välja laotatud saab.

Oleks Teil võimalik ise Tartusse tulla, siis saaksite Teie mind ja mõnd muud meest väga rõõmustama. Kaua on juba aega mööda läinud, kui teineteisega koos olime ja suusõnaga rääkisime; meil oleks nüüd palju asju läbi kõnelda.

Lootuses, et vahest Tartusse tulete, tervitan südamest

Teie tõsine sõber J. Hur t.

Tartus, 9. Märtsil 1872.

Armas Eesti vend!

Juba mitu nädalat tagasi kirjutasin mina Teile ja palusin mulle teada anda, kuidas Teil Peeterburis korjamisega Aleksandri kooli hääks lugu. Senni ei ole ma Teilt veel mingisugust teadust saanud, kuid õpetaja Eisenschmidt käest kuulsin, et herra Jürjew 125 rubl. korjanud ja tema kätte saatnud. Aga ma palun jälle, mulle, niipea kui aeg kannab, paar reakesi paberi peale pista ja üles anda, kudas asi Teile pool seisab. Seda on nimelt sellepärast väga tarvis teada, et siinpool mõned enam kihutust ja julgust saaksivad. Mina ja teised teevad küll, mis võivad, et asi hästi idaneks ja edeneks, ja tema läheb ka õige rõõmsaste edasi, aga et meil ka hää jagu vastalisi, siis on ommetigi mitmes kihelkonnas, ka siin Liivi-maal, asi väga uimane. Ma tean mitme paiga kohta, et nad, kui aga enam kuulevad, et ka kõrgema seisuse liikmed meie ettevõtmisest osa võtavad, siis enam elama ja tööd tegema hakkavad. Palun siis, kui võimalik, mulle kirjutada, mis Peeterburis tehakse. Pole Teil veel võimalik raha saata, siis andke ometigi midagi teada. Ka suusõnaga ütlemlised aitavad õige palju ja ma puudun paljudega kokku. — Väga soovida oleks, kui ka Peeterburis üks täieline abikomitee elusse tõuseks. Seda oodetakse mitmelt poolt, ja ma olen ses lootuses ja Teie lubamise pääle toetades ju mineval aastal Tartu politseiameti läbi ülematele üles annud, et ka Peeterburis üks abikomitee saab olema. Tehke siis, armas vend, mis võimalik. Et ka suures Eesti koguduses Peeterburis asi enam sõpru leiaks, tahan ma Laalandile kirjutada ja teda paluda, asja ajamist sääal omaks iseäraliseks hooleks teha. — Pea saab Postimehes teine kviitung välja tulema ja meie kätte saadetud summade üleüldine suurus saab arvata kaks tuhat rubl. olema. Vastapanejatele seletuseks ja äravõitmiseks — niipalju kui mõistlikud seletused võita jõuavad — tahame neist punktidest, mis siin meile vasta pannakse, Postimehes pikemat juttu teha, aga liig kitsas aeg seda enne Lihavõttet küll teha ei lase.

Palju tervisi Teile ja herra Jurjewile saadab

Teie truu Eesti vend J. Hur t.

Kõrgest auustatud sõber!

Aleksandri kooli asjad nõuavad hädaste, et kõik pääkomitee liikmed pea kokku tuleksivad. Ma palun siis ka Teid, 22. Märtsi kuu päevaks kello 4 pääle lõune Tartusse Vanamuise saali tulla nõupidamisele. Meie ootame

Teie osavõtmist seda enam, et meil mitu aega seda rõõmu ei ole olnud, Teid näha ja Teie nõuu kuulda.

Palju tuhat tervisi

Teie auustaja J. Hurt, pääkomitee president.

Ottepääs, 14. Märtsil 1877.

*

Toimetuse tähendus. Terve eelmine kirjavahetus on Saksa keelest tõlgitud. Ainult kolm viimast kirja on originalid. Ka on nende kolme kirja õigekirjutus muutmata.

Kirjandusline ülevaade.

Koduloomade tervishoid ja sünnitamiseabi. Kirjutanud **A. Olt**, loomaarst. „Maa“ kirjastus, Tallinnas 1911. M. Schifferi trükk. 204 lhk., 75 kop.

A. Olt'i kirjutatud „Koduloomade tervishoid ja sünnitamiseabi“ õpetust läbi vaadates, pean ma otsekohe tunnistama, et see raamat nii head mõju minu peale avaldas, et teda kahtlemata kõige parema sellekohase kirjanduse hulka (ühes Saksa ja Vene kirjandusega) loen. A. Olt'il on õnnestanud 34 lehekülje peale tähtsamad füsiologia õpetused suure loomutruudusega mahutada. Vere ringjooksu ja hingamise seletused on iseäranis õnnestanud, igapäevale arusaadavat keelt kõnelevad kujutused. Kui siiski siin ehk seal mõni üksik asi leidub, mille kohta teises arvamises olla võidakse, siis ei või ega tohi see selle raamatu väärtust alandada; sest midagi teaduslist A. Olti raamatu piirides kirjutada, ilma et seal ühtegi sisalduks, mille peale kriitikalisel tähelepanemist ei võiks juhtida — on lihtsalt võmatu.

Näituseks olgu siin tähendatud, et prantsuseõli (?) ehk prantõli (ol. cornu cervi) küll puhtalt ja ilma teise õlidega segamata tarvitada võib kui seda õli lapiga kergelt karvade peale tõmmatakse, aga mitte nii pakult peale ei panda, et ta nahani ulatab.

Lehek. 52 leiame isegi ühe eksiarvamise, et sula- ehk elavhõbeda salv ükski siis veise peale kihvtimõju avaldab, kui seda salvi niisuguste kehaosade peale määratakse, kust loom teda ära lakkuda ehk noolida saab. Salvi näol naha peale määratud ja õõrutud elavhõbe tungib tingimata inimese ja kõikide koduloomade nahast läbi ja avaldab kihvti mõju, veise juures sünnib see aga iseäranis suurel ja kardetaval määral.

Lehek. 54 soovitatud 50/0-lisest kreoliniveest möödamannes oleks järgmise lhk. peal kallihinnalise ja maa-apteekides puuduva thigenoli asemel võidud odavaid, kättesaadavaid ja hästimõjuvaid naphtalini, resorcini ja styrax'it soovitada. Lhk. 63. soovitatakse varsadele „kaeru hekklimasina abil katkiraiutud õlgede või heintega segatult sööta“. Peab

vist arvama, et noor võõrutatud vars õle (talivilja kõrs) heksli ja kaera segu lihtsalt söömata jätab — ehk seda üksi hinge peetiseks sööb. Isegi täiskasvanud ja koreda toiduga harjunud hobused põlgavad kõvaste õle (talivilja kõrre) hekslid, ja on neilegi kasulikum suvilja, heinaks tehtud segavilja ja heina hekslid kaertega segatult anda.

Lhk. 71 soovitatakse linaseemneid vedela keedise kujul loomadele juua anda, ja kui loomad seda omatahtliselt ei tee, siis neile paar toopi seda keedist pudeliga sisse anda — ja seda kõigil seedimise korratuse juhtumistel, „olgu väljaheitel kas liig kõvad või liig vedelad“. Selle järele oleks siis linaseemne keedis sarnane seedimise universal-regulator, nagu ta seda oma rasvarohkuse pärast olla ei võigi.

Lhk. 75 soovitatakse peale seda veise ummuksuse kordadel „esimesel päeval 1 nael, järgmistel päevadel pool naela glauberisoola sisse anda, muidugi vee sees sulatatult“. On meil sarnase maoummuksusega tegemist, kus magu oma peristaltika (kokkutõmbamisejõu) on kaotanud, siis on küll vist 99 korda sajast ilmaaegu oma lootust glauberisoola peale rajada ja seda isegi siis, kui me glauberisoola anded kuni põletiku sünnitamiseni ja surmatoova kõrguseni suurendaksime.

Lhk. 102 õpetab meile autor veise puhutuse vastu rohtusid loomadele sisse anda, aga ta jätab seal juures ütlemata, et see raskematel puhutuse kordadel juba sellepärast täieste võimatu on, et magu siis nii pingul ja põnevil on, et isegi palju raskemad vedelikud kui soovitatud õlid seda põnevust võita ega maosse pääseda ei suuda — ja see põnevus isegi suu ja emaka kaudu sissejuhitlevale torule suurt takistust teeb. Seda-mööda ei pääse isegi kõige suurema ettevaatusega sisseantud rohud makku ja on nad tingimata sunnitud mujale (kopsu) omale aset otsima.

Lhk. 117 loodab autor loomalauda puust lage mulla ehk savikorraga niivõrd kindlustada võivat, et loomatoit lae peal rikkumata seisaks. Kui me aga nende võlvitud keldripealsete korterite peale mõtleme, kuhu võlvist ja lakeeritud põrandast hoolimata teatav hallituse hais sisse tungib, kui keldris teatavad hallituseseened pesitama hakkavad, siis ei tohi me puust laest ega tema savist ehk mullast kattekorrast iialgi sarnast läbilaskmatust oodata, et loomatoit selle lae peal rikutud ei saaks. Järgneva lehekülje peal kästakse lauda aknaid niiviisi paigutada, „et otsekohesed päikese kiired loomadele mitte silmadesse ei paistaks, sest et see neid äritab, rahutuks teeb ja silmade põletikku võib sünnitada“. Kui seda esimeste elupäevade sees viibivate, üsna noorukeste loomalaudade kohta oleks üteldud, siis oleks võinud veel sellega leppida, nüüd aga mitte. Päikese kiirtel on nii suur ja mitmekülgne kosutav mõju looma kohta, et ta neid meie külmal ja pilvisel maal küllalt saada ei jõua, ja peale seda on silmal nii täielised kahekordsed abinõud silmapaistvate päikesekiirte reguleerimiseks käepärast, et neist iialgi halba karta, küll aga väga palju head lootat võib.

Lautade õhu-uuenduse sisseseadega võib leppida, kui ta nimelt pilt nr. 21, lhk. 124, alusel korraldatud on — teised kirjeldatud sisseseaded on puudulised.

Lhk. 126 ja 127 on autor sõnniku- ja puhtalauda võrdlemises nähtavaste viimaste kasuks erapooletusest lahkunud, ja nõuab sellekohane üksikasjaline arutus avaramat ruumi, kui selle töökese raam seda lubab. Oma silm on kuningas, ja vahest ei ole autori silma veel eeskujulik sõnnikulaut ulatanud.

Lhk. 156 õpetatud nõletõbe rohitsemiseviisi vastu peame ka sel korral protesteerima, kui selle nimega hobuste peataudi ehk lõutõbe tähendatakse ja mitte seda haigust, mida Venekeeles *сапъ* ja Saksakeeles *Rotz* nimetatakse ja mille ametlik nimetus Eestikeeles nõletõbi on! Haige kurguga hobusele, kellel neelamine tihti võimatu, aga igatahes raskendatud, halliväävli, salmiaki pulbri, Karlsbadi soola ja kadakamarja sisseandmine sisaldab palju suuremat hädaohtu kui kõige julgem teaduslik lootuserikkus neilt iial tulu loota julgeb.

Lhk. 161 avaldatud kahjatus, „et tiisikuse vastu tänapäevani veel ühtegi rohtu ei ole leitud,“ annab arvamiseks põhjust, nagu oleks teiste haigustega lugu teisiti. Tõepoolest on aga lugu kõikide sisemiste haigustega just niisama nagu tiisikusega. Rohtude varal võime teatavate haigusliste nähtuste peale teatavate piirideni mõjuda, kuna haigust ennast sisseantavate rohtude varal lõpetada küll vist ka kõige kaugemas tulevikus võimatuks jääb.

Veise punasekusemise arstimiseks on autor vanast hästisoovitatud kindlast teest kinni pidanud, kus glauberisool ja kuiv hein peategelased on, kuid haiguse põhjusi, haiguse läbi kehas sünnitatud muudatusi ja nende tagajärgi silmaspidav arstimiseviis see ei ole.

„Sünnitamiseabi“ õpetus on heade piltide varal täieste korda läinud, — kuid kõikide pritsimiste juures ei ole küllalt rõhku ei pritside sterilisatsiooni ehk pisi-idudest puhastamise peale, ei ka selle peale pandud, et pritsi läbi mitte õhku emakotti pääseda ei tohi; sel viisil võime küll kuni lehma „kätte ärakuivamiseni“ pritsida, ilma et mädajooksuguosadest lõpeks. Ei pea unustatama, et just neis (haiguse idude) asjus arusaamine isegi haritlaste juures maal väga puudulik on — ja mis inimesele veel kohaseks arvatakse, seda lehma juures juba tingimata ülearuseks peetakse.

Käte libedaks tegemiseks ei peaks iialgi õlisid (vanu!) võetama, ega soovitatama, vaid ikka värskest keedetud linaseemne lima, mis käed kümme kord libedamaks teeb kui kõik õlid (ja seda on väga vaja!) ja vaba kõigist keemialistest ja bakterialistest kurjustest on.

Pikale veninud sünnituste juures ei peaks ka iialgi ülearuseks arvatama, seda linaseemne lima 4—5 toopi vasikakotta pritsida, mille läbi sünnitamine väga mõjusat kergendust leiab.

Puhastuse sissejäämise kohta pean tähendama, et puhastusenahad iialgi üle kahe nädala sisse ei jää, kui neid seal desinfektsiooni abil ei „kon-

serveerita“, kuna hoolas desinfektsion neid seal kuude kaupa alal hoida võib. Jääb puhastus sisse, siis ärgu oodatagu ialgi üle kümne tunni emakojas esimese veega täitmise! Sünnitamise järel on looma kehal veel loomulik tung sellest nüüd juba ülearusest koormast lahti saada, aga see tung kaob päev-päevalt ja ei jaksa miski pritsimine siis enam tema kohust täita ega looma puhastada.

Jääks veel üksi puhastuse sissejätmine ehk aga käsitsi väljavõtmine järele. Väljavõtmine on üksi siis esimesest parem, kui seda vilunud arsti käsi esimese kolme päeva jooksul toimetab. Jääb puhastus sisse, siis võib tema pudenemist ja emakoti puhastamist inimese käte, looma suguosade ja ka pritsi kõige hoolsama pisielukatest puhastamise järele kaane all jahtunud 30—32° R. vee abil toimetada — ehk aga asi ilusasti looduse hooleks jätta ja looma 3 nädalat turgutavalt toita, mille järele lehm juba 4 ehk kõige kauem viie nädala pärast peale poegimist „seltsi otsib“ ja sellega tunnistab, et tema suguosad jälle loomulikus olekus on.

Kõik muu terves raamatus on minu arvamise järele päris eeskujulik ja ei pea need nimetatud mullaraasukesed selle hulga puhta kulla väärtust sugugi alandama, mida meile raamat nii koondatud kujul pakub.

M. Treumann.

Uued raamatud 1910

443. Allo, C Waimulik laulja. IV. anne. J. Felsbergi ja A. Tetermani trük. 8° (20×27). 157—202 lk. H. 25 k. 3.000 eks.
444. Buchbinder, B. Metsaülema tütar, 3 waatuseline operett. Georg Jarno muusika. Tõlkinud P. Pinna. Tallinnas, 1910. „Estonia“ seltsi kirj. W. Ehrenpreisi trük. 8° (15×22). 20 lk. H. 10 k. 500 eks.
445. Bürgel, Bruno H. Tuntud ja tundmata maailmad. „Teaduse“ olu. M. Antje trük. 8° (14×21). 153+5 lk. H. 50 k. 1500 eks.
446. Eesti raamatute nimekirj „Postimehe“ raamatukauplus. Tartus, 1910. Postimehe trük. 16° (13×19). 64 lk. 17.000 eks.
447. Elsa. Wabriku-neiu kurb saatus. 1 anne. Narwas, 1910. G. Pihlaka trük. 8° (14×20). 12 lk. H. 5. 1000 eks.
448. Füsika algusõpetus. Kokku seadnud Biblikow — Goldenbergi ja Malinjini Füsika-õperaamatute järel. Tallinnas, 1910. „Kunsti ja Teaduse“ kirjast. J. ja A. Paalmanni trük. 8° (15×23). 102 lk. Pilt. H. 50 k. 2000 eks.
449. Haapsalu Kalender 1911. Haapsalus, 1910. M. Tamwerki kirjast. ja trük. 16° (10×14) 32 lk. 5000 eks.
450. Heinrich Anton Leichtweis 19., 20. anne. Julge rööwel ja salakütt. Tartus, 1910. G. Zirki trük. 8° (14×21). 561—624 lk. H. 10 k. 2500 eks.
451. Jõulu-Album. 1910. Tallinnas, 1910. G. Pihlaka kirjast. J. ja A. Paalmanni trük. 4° (24×33). 32 lk. Pilt. H. 30 k. 2.800 eks.
452. Kalender 1911 aasta jaoks. Tartus, 1910. M. Jänese kirjast. Libliku trük. 16° (11×15). 96 lk. 25.000 eks.
453. Klement. Armastus wõidab. Saksa keelest ümber pannud A. H. Tallinnas, 1910. A. Mikwitzi trük. 16° (12×19). 30 lk. 2.000 eks.

454. Kodumaa Kalender 1911. Haapsalus. 1910. M. Tamwerki kirjastus ja tr. 16° (10×14). 32 lk. 5.000 eks.
455. Kotzebue, A. v., Kes teab mis tarwis see hää on. Nali ühes waatuses. D. Morgen. Wiljandis, 1910. 2-ne trükk. A. Renniti trük. 16° (12×17). 40 lk. H. 30 k. 1000 eks.
456. Laste-Raamat. Tallinnas, 1910. A Mikwitzi trük. 8° (14×20). 40 lk. Pilt. 7.000 eks.
457. Lindau, Karl ja Wilhelmi, Julius. Kewade õhk, kolme-waatusline operett. Muusika Josef Straussi wiiside järel. A. H. Wirkhausi tõlge. Tallinnas, 1910. „Estonia“ seltsi kirjastus. W. Ehrenpreisi tr. 8° (15×22). 16 lk. 500 eks.
458. Metsanurk, Mait. Jumala lapsed. Novelletid. Tallinnas, 1910. J. Lepa kirjastus. J. ja A. Paalmani tr. 16° (13×19). 162 lk. H. 80 k. 2.000 eks.
459. Missioni sõnumed. Tallinnas, 1910. A. Mikwitzi trük. 8° (13×20). 16 lk. 3.900 eks.
460. Õige Täht-raamat. 1911. Tallinnas, 1910. W. Ehrenpreisi trük. 16° (10×14). 64 lk. 65.000 eks.
461. Pahl, Franz. Toomas Alwa Edison. Eesti keelde J. Kõönberg. Wiljandis. 1910. A. Renniti tr. 8° (14×21). 124 lk. Näopilt 4.000 eks.
462. Paide äride Kalender. 1911. Tallinnas, 1910. M. Antje trük. 8° (15×21). 48 lk. 5.000 eks.
463. Peterson, E. Etteütluste kogu. Eesti keele õlgestkirjutuse ja kirjaseadmise õppimiseks. Tallinnas, 1910. J. ja A. Paalmani tr. 8° (15×23). 136 lk. H. 60 k. 1.500 eks.
464. Ploompuu, J. Aabits ehk Lugemise õpetus. Tallinnas, 1910. W. Ehrenpreisi tr. 8° (14×20). 64 lk. Pilt. H. 20 k. 2.000 eks.
465. Prants, H. Eestimaa Wene riigi alla saamine. Tallinnas, 1910. „Teaduse“ kirjastus. M. Antje tr. 8° (14×21). 148 lk. H. 60 k. 1.000 eks.
466. Püha Joannese ewangelium. Tallinnas. 1910. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (10×14). 46 lk. Pilt. 25.000 eks.
467. Roy, Kristina. Ilma Jumalata maailmas. Jutustus Slovaki rahva elust, noorele ja vanale. Eesti keelde Elise Aunwerdt. Tallinnas, 1910. J. Aunwerdti kirjastus. J. Felsbergi ja A. Tetermanni tr. 16° (11×15). 72 lk. Pilt. H. 15 k. 3.000 eks.
468. Ruut, K. Kooli laulude kogu. III. Kolme ja neljahealsed laulud. Esimene anne. Tallinnas, 1910. N. Lõokese kirjastus (Wiljandis). M. Schifferi tr. 16° (13×19). 33+3 lk. H. 15 k. 1.000 eks.
469. Sarw, J. Füsika õpetus I. Tallinnas, 1910. A. Buschi kirjastus. J. ja A. Paalmani tr. 8° (15×23). 128 lk. Pilt. H. 1 r. 200 eks.
470. Schmidt, Hans. Karjase kaebtus. Eesti rahwayiiside järel Aino Tamm. Tartus, 1910. „Postimehe“ tr. 4° (23×34). 4 lk. H. 50. 500 eks.
471. Spuhl-Rotalia, J. G. Maailma ja inimesesoo tulewik. Rahva ülikool № 1. Haapsalus, 1910. M. Tamwerki tr. 8° (14×21). 16 lk. H. 10 k. 1.500 eks.
472. Üleüldine tarwlik Täht-raamat 1911 aasta jaoks. Hungsburgis, 1910. J. P. Reteniki kirjastus ja tr. 16° (11×17). 88 lk. H. 10 k. 2.000 eks.
473. Spuhl-Rotalia, J. G. Maailma ja inimesesoo tulewik. Rahva ülikool № 2. Haapsalus, 1910. M. Tamwerki tr. 8° (14×21). 16—32 lk. H. 10 k. 1.500 eks.
474. Uus Kuke-aabits. Tallinnas, 1910. J. Ploompuu kirjastus. Ehrenpreisi tr. 8° (15×22). 32 lk. Pilt. H. 10 k. 2.000 eks.